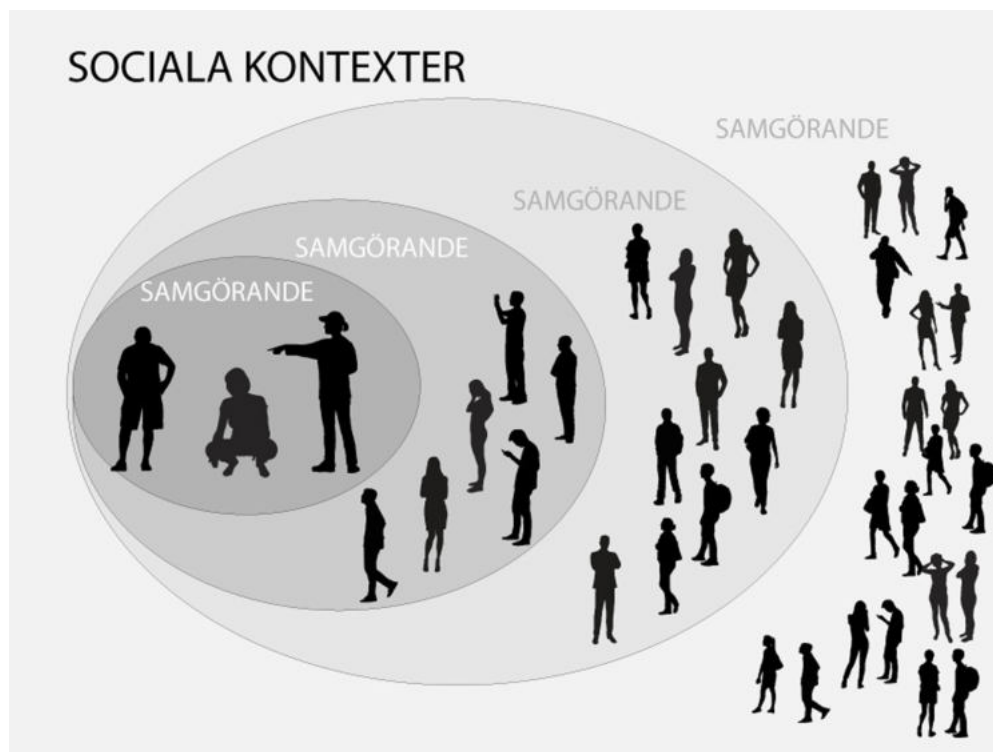

Tankefigurer, tankestilar och tankekollektiv

av Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane

Den svenske forskaren Johan Asplund har i sin bok "Det sociala livets elementära former" pekat ut den "sociala responsiviteten" som det grundläggande fenomenet i all samvaro människor emellan. Socialitet kan översättas med samhällighet eller sällskaplighet. Responsivitet är bildat från ordet "respons" med betydelsen "svar" eller "gensvar".

I princip beskriver Asplund att alla sociala skeenden är vad vi kallat interaktiva fenomen. Vad den ene gör medför ett gensvar hos den andre. Detta gensvar medför i sin tur ett gensvar hos den förste etc. Även den som är alldeles ensam kan tolka det som händer som något som härstammar från en "mänsklig" källa och som därför har en samhällig inbörd.

Vad en person gör i en viss situation är därför aldrig enbart bestämt av den faktiska fysiska situationen. Personen är alltid delaktig i, och ser sig agera i, en social kontext. Det är svaren och gensvaren mellan personerna i denna kontext som bestämmer det interaktiva mönstret.

Denna blogg handlar om situationer då när det bara blir prat och ingen verkstad – eller då tystnaden lamslår den samverkan som önskas. Sådana fenomen är särskilt vanliga när man behöver samtala om skeenden i den sociala kontext man själv är beroende av. Ett exempel på en sådan avgränsad kontext beskrev vi i vår förra blogg. Nämligen den kurs KLLÖK 99 som hade anordnats (Wennberg och Hane 1999). I denna uppstod en frustrerande tystnad.

Det visade sig att den horisontella kommunikation som vi och deltagarna hade hoppats på inte kunde skapas. Det uppstod det som deltagarna kallade "svarta hål" i försöken att samtala om det egna samspelet. Vi har därefter funderat över vad som hände eftersom vi känner igen skeendet från en stor mängd andra sociala kontexter i vilka vi varit verksamma.

Vi har nu i efterhand kommit att se de svårigheter som visade sig på KLLÖK:en som en språklig fråga. Svårigheterna tycks ha uppkommit som en följd av att deltagarna upplever varandras utsagor antingen som ointressanta, motsägelsefulla, nedvärderande eller karriärdrivna.

Många utsagor formuleras också på ett sätt som gör att de andra kan misstänka en underförstådd ambition som antingen syftar till pladder – att säga något bara för att det skall sägas – eller syftar till att "få de andra att..." tycka och känna på ett visst sätt. Sådana utsagor verkar försvåra möjligheterna att skapa det fungerande *tankekollektiv* som skulle kunna göra det möjligt att effektivt koordinera det som gemensamt görs eller skall göras.

I en tidigare blogg har vi refererat till Johans Asplunds begrepp tankefigur. Asplund skiljer mellan två centrala tankefigurer. En tankefigur Gesellschaft anknyter till det vi i KLLÖK 99 kallade vertikal kommunikation och en tankefigur Gemeinschaft till det som vi då kallade horisontell kommunikation.

Johan Asplund konstaterar i sin bok att samtalen om Gemeinschaft håller på att dö ut och alltmer ersättas av ett orimligt fokus på Gesellschaft. Vi menar i linje med Asplund att det dominerande språkbruket – som tillämpades i KLLÖK 99 – skapar en doxa präglad av Gesellschaft som del-

tagarna inte kan befria sig från då den är vanemässigt inlärd (Wennberg och Hane 2019). Denna doxa – det vill säga formen för det samtal som man skapar tillsammans – medför att gamla och föråldrade resonemang kommer att prägla beteende, resonemang och tankesätt.

Sådana tidigare tankesystem blir då som ett fängelse. Inte för att deltagare inte förstår bättre – de kan mycket väl ha egna tankar och funderingar även om kollektivets doxa inte tillåter deltagarna att prata annorlunda än vad de gör. De samtalande kan trots detta inte "gå utanför boxen" eftersom andra då inte skulle acceptera eller begripa det man säger.

Mekanismen har varit känd sedan länge. Den begränsning som en doxa skapar har sedan slutet av artonhundratalet beskrivits av flera forskare. En av dem – Ludwig Fleck – refereras i boken *Doxologi* av Mats Rosengren enligt följande:

- Den etablerade samtalsformen inom tankekollektivet är så inarbetad att samtal utanför dess ramar närmast uppfattas som otänkbart.
- Denna blindhet för alternativa samtalsmönster innebär att sådant som uppenbarligen borde kunna tas upp till behandling blir uteslutet ur samtal och överläggningar.
- Även om de uteslutna frågorna förs fram så negligeras de eller också görs det stora ansträngningar att nedvärdera deras relevans.
- Även när en negligerad fråga tas upp till alternativ behandling så håller man fast vid att endast beskriva och avbilda sakförhållanden som är i överensstämmelse med den gemensamt etablerade föreställningsvärlden. Tankekollektivets "sanningar" blir därmed bekräftade och är de enda som kan realiseras. Detta blockerar alla möjligheter att skapa ett alternativt angreppssätt.

Att det inom ramen för ett tankekollektiv och en tankestil uttrycks motriktade uppfattningar, som exempelvis i debatter, är i detta fall inte till någon hjälp eftersom alla, om de vill ingå i det tankekollektiv som bildats av den sociala kontexten, är beroende av att hålla sig till det speciella språkbruk och de lösningar som är begripliga inom detta.

Både "för" och "emot" är visserligen motriktade uppfattningar men de är ändå formulerade inom ramen för samma språkliga begreppssystem. Det finns också en känslomässig bindning till tankekollektivet. Den är en direkt konsekvens av att språkbruket också skapar en *social identitet genom att ha en roll i samspelet*.

Vi uppfattade således att det var en sedan länge inövad doxa som präglade deltagarnas samtal i KLLOK 99. Man behövde tala om sitt *Gemeinschaft* men fastnade i de tankefigurer som hängde ihop med *Gesellschaft*. Motsägelsefullheten mellan vad som *behövde* sägas och vad som *kunde* sägas gjorde att man tystnade.

För att nu efteråt kunna beskriva den motsägelsefullhet vi uppfattade har vi introducerat två nya benämningar – två nya språkliga verktyg som bör ingå i doxan – *samgörande* och *samhandling*. Användningen av dessa gör att analyserna avsevärt kan förbättras. Vi skall här speciellt fördjupa oss i begreppet *samhandling* eftersom vår användning av ordet möjligen är lite annorlunda än vad som är vanligt.

När människor träffas i en social kontext så kan man beskriva deras agerande i termer av *enskilda beteenden*. Var och en agerar – var för sig och efter eget huvud. Genom att alla gör vad de gör inom ramen för den sociala kontexten uppstår ett kollektivt fenomen – ett *samgörande*. Var och en av deltagarna bidrar till att samgörandet blir som det blir. I detta samgörande får även någons eller någras passivitet inflytande.

Vi har ibland använt fenomenet *marginalisering* som exempel på samgörande. Ingen enskild persons agerande kan sägas orsaka marginalisering. Ingen behöver ha för avsikt att marginalisera andra genom sitt sätt att agera. Ingen behöver ha frångått gällande rutiner. Ingen behöver tycka att rutinerna är olämpliga och behöver förändras.

Men – om alla gör som de brukar och tillåter andra att fortsätta sitt agerande som de brukar kan det, trots att alla "gör rätt", hända det som inte får hända. Någon kan bli marginaliserad.

Detta gemensamma *samgörande* är ett *yttre skeende* som på olika sätt kan registreras och observeras medan det pågår. Även det samtal – de diskurser – som förs om detta samgörande kan registreras. Samgörandet och diskursen kan av deltagarna själva, och av en yttre observatör, noteras som en *gemensam observation* – ett faktum.

Sådana yttre observationer motsvarar det *empiriska material* som brukar ligga till grund för vetenskapliga studier och olika utvärderingar. Ett sådant empiriskt material kan visa att det föreligger en ökad risk – jämfört med andra studerade samgöranden – att effekten av detta samgörande till exempel blir marginalisering. Sådana data förklarar emellertid inte hur det går till och hur den oönskade effekten skulle kunna ändras. Sakfrågan är att det inte av materialet går att fastställa att någon enskild har gjort "fel" – inte ens chefen. Asplunds konstaterande om det interaktiva beroendet leder till att ett ändrat mönster måste skapas av *alla* de som deltar.

Enbart observationer av samhandlandet är otillräckliga för att de deltagande personerna *inifrån sig själva* skall kunna *förstå hur det aktuella interaktiva samspelet skapas och upprätthålls och vilket ansvar man själv har för detta*. Först när deltagarna med hjälp av ett samtal med varandra förstår detta kan det interaktiva mönstret ändras. Utan denna insikt kan det aktuella mönstret komma att återupprepas om och om igen.

För att kunna samtala med varandra om detta samspel medan det pågår måste det introduceras en *mellanliggande variabel* som vi kallat *samhandling* men som inte är direkt observerbar genom de utsagor som görs. Samhandlingen är den *föreställning* om skeendet som *var och en av de deltagande* skaffar sig genom att delta.

Den enskilda personens föreställning om den pågående samhandlingen formas genom det gensvar som denne uppfattar att systemet ger på eget och andras agerande. Tolkningen av detta mönster är i sin tur starkt påverkat av det språkbruk som personen vant sig vid att använda och vilka underliggande tankefigurer som denne använder sig av. Det vill säga vad man inom sig uppfattar vara meningen med det samgörande som man i den sociala kontexten explicit (öppet) och implicit (underförstått) kommunicerar om.

Var och en skapar sig således en föreställning om vad man tror att man deltar i, vad man tror kan bli konsekvensen av sin medverkan – på kort sikt och i en framtid – och hur man därför har anledning att välja att agera i nuet. Det man gör och uttrycker baseras på denna föreställning.

Man kan därför säga att den diskurs – det samtalande – som kan observeras ger uttryck för *de olika uppfattningar och tankefigurer* om samhandlingen som de deltagande personerna har.

Om utsagorna inte är förenliga, eller om de inte av de andra upplevs som relevanta för vad som faktiskt händer, blir kommunikationen med nödvändighet *motsägelsefull*. Om de sociala skeenden man vill och har anledning att samtala om – Gemeinschaft – inte kan finna en språkdräkt som gör det möjligt att skapa en konstruktiv, och en för alla deltagare *förenlig*, beskrivning möjlig, så uppstår "svarta hål" i samtalet.

Detta kan exempelvis visa sig genom att utsagorna inte respekteras av de andra. Nästa inlägg i samtalet kanske inte knyter an till det tidigare sagda utan "man byter ämne". Om utsagorna inte kan respekteras får deltagarna det svårt att gemensamt, med det språk, som de var och en har tillgång till, skapa ett fungerande tankekollektiv.

Utan ett sådant tankekollektiv är det därefter inte möjligt för deltagarna att välja att agera på ett sätt som är till fördel för den gemensamma verksamheten – dvs. det man gemensamt åstadkommer.

En svårighet verkar vara att försöken att etablera ett tankekollektiv som omfattar dagens allt mer självmedvetna aktörer riskerar att det alltid finns de som genom det som sägs känner sig kränkta, förfördelade, marginaliserade, tystade och oförstådda eller av andra skäl behöver hävda sig. De kan exempelvis uppleva sig bli anklagade av de andra för att ha agerat "fel". De kan känna sig "till ingen gjorda". Eller få andra negativa motreaktioner.

Då blockeras samtal om vad som händer i det aktuella sociala systemet. För att undvika kränkningar och vidmakthålla samhörighet blir då samtalen i brist på relevanta språkliga uttryck ofta triviala och deltagarna tystnar.

Den i dag begränsade doxan är därför ett allvarligt problem för oss alla eftersom vi numera bör utgå från att all mänsklig samverkan formas av interaktioner människor emellan. Kan man inte samtala om denna interaktiva samverkan, och hur den uppstår, är man fången i ett mönster som man inte kan ta sig ur. Utvecklingen driver fram utan att kunna påverkas.

Vår hypotes är att doxan uppstått som en följd av tankestilar från industrialismens dagar. Vi borde nu omvandla dessa till tankestilar och språkbruk som fungerar i vårt moderna tjänstesamhälle.

Vi menar att dessa nya tankestilar, när de växer fram, bör göra det möjligt för deltagarna att bättre förstå *sin egen medverkan* i de interaktiva

skeenden i den sociala kontext man deltar i. I fortsatta bloggar skall vi närmare utforska de språkliga svårigheter som då måste övervinnas.

Referenser

Asplund J (1983): Om undran inför samhället. Lund: Argos.

Asplund J (1988): Det sociala livets elementära former: Göteborg: Korpen.

Asplund J (1991): Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft. Göteborg: Korpen.

Fleck L (1997): Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposium.

Hane M och Wennberg B-Å (2020): Föreställningar om ledarskap. Blogg 200530: Samarbetsdynamik AB.

<https://menvart.se/Filerpdf/2020-bloggar/Blogg2005313.pdf>

Inglehart R och Welzel (2005). Modernization, Cultural Change, and Democracy. Cambridge: Cambridge University Press.

Inglehart R och Welzel (2017). The cultural map of the world.

https://en.wikipedia.org/wiki/Inglehart%E2%80%93Welzel_cultural_map_of_the_world#/media/File:Culture_Map_2017_conclusive.png

Lakoff G (2004): don't think of an elephant. White River Junction: Chelsea Green Publishing Company.

Lakoff G (2008): The Political Mind. New York: Penguin Group.

Rosengren M (2007): Doxologi. Danmark: Rhetor förlag.

Wennberg B-Å, Hane M (1999): Om skärningspunkten mellan horisontella och vertikala organiseringsprocesser baserade på erfarenheter från KLLOK 99. Abonnemangsrapport 75. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Kabnrappporter/75KLLOK99.pdf>

Wennberg B-Å, Hane M (2019): Doxans kraft- hindret för goda analyser i och om arbetslivet. Degerfors: Häfte – Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Haften/Doخانfullfinal.pdf>